

Maastricht, 12 april, 2013, 't Vrijthof. Negende avond van het woord.
Thema: 'Eenzaamheid'.

Ik vertrek bij een eenvoudig ervaringsgegeven. Iedereen van ons wil op een bepaald ogenblik alleen zijn en autonoom functioneren. En op andere momenten willen we dan weer samen zijn en intiem of als een team functioneren. Hoe tegengesteld ook, dit zijn duidelijk twee wezenskenmerken van de mens. Van ons dus. De filosoof Schopenhauer, die niet bepaald tot de menslievende categorie filosofen behoort, verwoordde dit als volgt. Mensen zijn zoals egeltjes op een koude herfstavond – ze kruipen dicht bij elkaar om het warm te hebben. Maar als ze te dicht komen, doen ze elkaar pijn met hun stekels, dus moeten ze weer afstand zoeken. Met als gevolg dat ze het weer koud krijgen, terug dichterbij komen en elkaar weer pijn doen, enzovoort.

Bij Plato vinden we een meer rooskleurig verhaal, niet toevallig in zijn dialoog over de liefde. Volgens de fabel verteld door Aristophanes was de oorspronkelijke mens steeds dubbel, een hermafrodit met een dubbele rug en borst, vier handen, vier benen en twee in tegenovergestelde richting gedraaide gezichten op één hoofd. De oppergod Zeus werd jaloers op hun volmaaktheid en sneed hen in twee. Sedertdien brengt elk van ons zijn leven door met het zoeken naar de verloren wederhelft ten einde het perfecte koppel te herinstalleren.

De meer prozaïsche versie ten slotte vinden we in onze visie op de identiteitsontwikkeling, waar die twee uitersten ingebakken liggen in de twee bepalende processen. Het willen samenvallen met de ander gaat terug op het identificatieproces, waarmee wij onze identiteit uitbouwen. Sigmund Freud legt de grond daarvan in de primaire liefdesverhouding en de bijbehorende incorporatie: ik hou zoveel van jou dat ik je zou kunnen opeten – de kus is daarvan de brave variant op voorwaarde dat we op tijd stoppen. Daartegenover staat dat andere proces, de separatie, het willen loskomen van de ander, soms in die mate dat we die ander uitbraken. Liefde en haat zijn de drijfveren van ons bestaan, meteen ook de grond voor onze twee belangrijkste angsten. De oudste is deze om in de steek gelaten te worden, om niet meer mee te tellen bij en voor de ander – eenzaamheid is daarvan het gevreesde gevolg. Daartegenover staat de angst dat de ander te dicht op onze huid zit, ja, onder ons vel kruipt zodat we hem of haar moeten wegduwen – alleen zijn is daar het doel.

De ervaring leert dat een evenwicht tussen autonomie en intimiteit een goede basis oplevert om gelukkig te zijn. Overigens is het idee van evenwicht daarbij redelijk relatief, want ideaal gezien moet er daarbinnen een duidelijke scheef trekking liggen in de richting van het samen zijn. De reden daarvoor is simpel: wij behoren tot de sociale diersoorten, niet tot de solitaire, wij voelen ons vooral goed in groep. Als een individu behorende tot de sociale soort alleen zit, dan zijn er daar slechts twee verklaringen voor: ofwel is dat beest ziek, ofwel is het uitgestoten, en vaak alle twee tezelfdertijd. Vandaar ook dat de eerste straf voor een kleuter wereldwijd dezelfde is: ga maar even in de hoek staan, je hoort er niet meer bij.

Dat brengt mij meteen bij opvoeding, en bij het eerste nest, onze thuis, waar we zowel leren alleen te zijn als samen. In dat eerste nest kan er heel wat fout lopen, waardoor mensen het later ontzettend moeilijk hebben om de ander te vertrouwen of om de ander te kunnen loslaten. Vandaag is er in de psychiatrie heel veel te doen over de zogenaamde hechtingsstoornissen – onze kinderen hechten zich te veel of te weinig of te ambivalent, waardoor ze later, als volwassene, eenzaam door het leven moeten. Binnen dat model duikt er meteen een oud zeer op: het is de schuld

van de mama die blijkbaar niet in staat geweest is om een veilige hechting te garanderen.

Dit is een kortzichtige redenering die het stellen van een belangrijke vraag belet – hoe komt het dat onze maatschappij zoveel mensen produceert die geen aansluiting meer vinden bij de ander? Volgens mij heeft dit alles te maken met de dominantie van de neoliberale ideologie, die in een eerste tijd de verhoudingen tussen mensen op de arbeidsvloer bepaalde, maar ondertussen ook die tussen mensen in het algemeen. De scherpste verwoording komt van Margaret Thatcher: “There is no such thing as society, there are only individuals”. Zij heeft het startsein gegeven tot de installatie van een dergelijke samenleving – o contradictie – een samenleving van geïsoleerde individuen die elkaar voortdurend beconcurreren.

Het nieuwe sleutelwoord luidt: succes! Succes bij de examens, succes op vakantie, succes in bed, succes op de werkvloer en scoren is de boodschap. *Winner takes it all*, en daarmee realiseert het neoliberalisme zijn eigen uitgangspunt, met name een beredeneerd egoïsme. Vandaar een ander sleutelwoord: investeren – in opvoeding, onderwijs en zorg, in een relatie. En als die investering niet voldoende opbrengt, dumpen die handel en op naar de volgende.

Dat dumpen sluit naadloos aan bij de neoliberale vormgeving van het *Homo homini lupus est: Rank and yank*, rangschikken en aan de deur zetten, met als enig doel het zo hoog mogelijk opdrijven van de productiviteit binnen een veralgemeende “survival of the strongest”. Thuisgekomen van het werk krijgen we dat nog eens voorgespiegeld op tv, in wat niet toevallig als “Reality shows” voorgesteld wordt, gaande van de *The weakest link* over *Temptation Island* tot *Top Starter*, enzovoort. Het telkens terugkerende mensbeeld daarbij toont een hypercompetitieve speler die op de vrije markt van welzijn en geluk steeds uit is op het eigen voordeel. Alle anderen zijn op de eerste plaats concurrenten, de collega van weleer is nu eerder een bedreiging en niet iemand die je zomaar kan vertrouwen. Solidariteit wordt een kostbare luxe en moet de plaats ruimen voor steeds tijdelijke coalities met als voornaamste zorg dat men er meer winst uit haalt dan de anderen. Pesten was vroeger een probleem op de scholen, nu is het volop aanwezig op de werkvloer, waarbij de frustraties afgereageerd worden op de zwaksten. Onderhuids leeft er angst, van faalangst tot ruimere sociale angst voor die al te bedreigende ander.

Dat laatste is vrij opvallend: wij leven in een van de meest veilige gebieden ter wereld, en toch scoren we torenhoog op het vlak van sociale angst. Vandaar de toenemende noodzaak aan cameracontrole en contracten. De omvang van het huidige wantrouwen kunnen we daaraan afmeten: contracten op de werkvloer, maar ook tussen therapeuten en patiënten, tussen leerkrachten en leerlingen, tussen ouders en hun kinderen, tussen partners in een liefdeskoppel.

Bij wijze van besluit keer ik terug naar mijn uitgangspunt. Verlangen naar samen zijn versus willen alleen staan zitten beiden ingebakken in ons wezen. Vandaag wordt het alleen zijn bewerkstelligd op een manier die telkens ten koste van de ander gebeurt. Het resultaat is een opdeling tussen winners en losers, waarbij de losers te horen krijgen dat het hun eigen schuld is – had je maar beter je best moeten doen. Het is die tweedeling die aan de basis ligt van onze eenzaamheid. De winners omdat ze de ander wegduwen, de losers omdat ze weggeduwd zijn.

Maar zelfs de egeltjes weten dat eenzaamheid kou lijden betekent. Ondertussen hebben we het zo koud gekregen, dat we net zoals die egeltjes, schoorvoetend terug toenadering zoeken naar de ander. En daar is deze avond op zich al een illustratie van.

Paul Verhaeghe